

למה חשוב לאסוף נתונים לפי מגדר?

המקרה של משרד התמ"ת

ברורה סבירסקי
נובמבר 2011

שיטה חדשה: ג'נדר מיינסטרימינג - הטמעת חשיבה מגדרית

(GENDER MAINSTREAMING)

ג'נדר מיינסטרימינג מהווה גישה חדשה לבנייה ולבחינה של פעילויות ממשלתיות ומוניציפליות. השיטה תורמת להגברת השקיפות וההתאמה של הפעילות לצורכי נשים וגברים. השיטה פותחה על-ידי גרטרוד אסטרום משוודיה, שביקרה בארץ ביוני 2011 והתארכה במשרד האוצר ובכנסת.

השיטה אומצה על-ידי ממשלת שוודיה בשנת 1994 ומאוחר יותר גם על-ידי האיחוד האירופי, שקבע כי זו השיטה המועדפת לקידום השוויון בין המינים. השיטה אומצה גם על-ידי ה-OECD, שקבע כי על המדינות החברות בארגון לאמץ אותה עד 2015. כידוע, הצטרפה ישראל אל ה-OECD במאי 2010.

שיטת הג'נדר מיינסטרימינג כרוכה בדרך חשיבה חדשה: חשיבה על ההבדלים בין נשים וגברים (ובין בנות ובנים) – בהתנהגות, בתפקידים ובצרכים – בכל עת שבונים או בודקים תכניות עבודה ותיקצובן. להלן כמה דוגמאות הממחישות הבדלים שכאלה:

- בקיץ 2011 הופיעה כותרת זאת בעיתון *דה מרקר*: "הטובים לפיסיקה, הטובות לא". בהמשך סופר כי למרות שבתיכון מצליחות הבנות במקצוע הפיסיקה לא פחות מהבנים, רק מעטות בוחרות להמשיך ללמוד את המקצוע הזה באוניברסיטה.
- בנים וגברים נהנים מסבסוד גדול יותר מבנות ונשים בתחום הספורט – גם ברמה הארצית וגם ברמה המקומית – **בכל מקום שנבדק**.
- "תוכנית ויסקונסין" תוכננה כאילו היא משרתת גברים ונשים באותה המידה, כאשר למעשה רוב משתתפיה (65%) היו נשים – ר' ניתוח של "פורום נשים לתקציב הוגן" (http://wbf.org.il/uploaded/wisconsin_heb_1). אילו נלקחה עובדה זאת בחשבון מלכתחילה, יתכן והתוכנית הייתה מוצלחת יותר ומתאימה יותר לנשים.
- בשוודיה נמצא כי המבחנים לקבלת סיוע סיעודי בבית מחמירים יותר עם הנשים. יש להניח שהמחצית בארץ אינו שונה.

מה דורשת שיטת הג'נדר מיינסטרימינג? ראשית, היא דורשת **קיומו של**

עניין בהגברת השוויון בין המינים ו**מוכנות** לקדם את השוויון ברמת המשרד הממשלתי. שנית, היא דורשת **נתונים** על מקבלי שירותים בכוח ובפועל ועל נותני השירותים, כשהם **מפולחים לפי מגדר**.

המצב במשרד התמ"ת

במשרד התמ"ת לא ניתן לעשות ניתוח מגדרי של הפעילויות מן הסיבה הפשוטה שהאגפים השונים אינם אוספים נתונים לפי מגדר. הגוף היחידי המשרת נשים וגברים ואוסף נתונים מפולחים לפי מגדר (וגם לפי לאום) הוא האגף להכשרה מקצועית. האגף התחיל לאסוף נתונים לפי מגדר בעקבות כמה תוכניות שיועדו לנשים; בהמשך פילחו את הנתונים עבור כל התוכניות, גם אלה המכוונות אל בני שני המינים.

אמנם, בתמ"ת אוספים נתונים גם במסגרת תוכניות המכוונות רק או בעיקר אל נשים, כמו האגף לתעסוקת נשים. אולם שיטת הג'נדר מיינסטרימינג קובעת שיש לאסוף נתונים לפי מגדר **בכל האגפים** ולא רק באלה המכוונים אל נשים או גברים. מדובר כמובן במרבית האגפים במרבית משרדי הממשלה.

יש לציין כי אי אסוף נתונים לפי מגדר נוגד את החוק: התיקון לחוק הסטטיסטיקה משנת 2008 מורה לכל גוף ממשלתי ולכל גוף נסמך אשר אוסף נתונים לערוך ולפרסם פילוח מגדרי של הנתונים (רי נוסח החוק בנספח).

בהיעדר פילוחים לפי מגדר, ומתוך רצון לקדם את הנושא של ניתוח מגדרי של תוכניות ותקציבים ממלכתיים, המסמך הנוכחי מצביע על תחומים בהם רצוי לאסוף נתונים לפי מגדר – ועל התועלת שיכולה לנבוע מנתונים שכאלה.

התחומים בהם יעסוק המסמך הם: מרכז ההשקעות; המדען הראשי; האגף לפיקוח ואכיפת חוקי עבודה; התוכנית לעידוד תעסוקה להורים יחידים, לבני ובנות 45 ומעלה וליוצאי אתיופיה; המנהל לפיתוח תעשייתי, והאגף להכשרה מקצועית. בכל אחד מתחומים אלה נערכו ראיונות עם עובד/ת בכיר/ה או שנים. בכל ראיון, נתבקשו המראיינים "לחשוב מגדרית" על פעילויות האגף/משרד שלהם ועל הנתונים שהם אוספים.

מרכז ההשקעות

מרכז ההשקעות פועל מכוח החוק לעידוד השקעות הון – 1959; לפי אתר משרד התמ"ת הוא "מעודד הקמה והרחבה של מפעלים תעשייתיים, מבנים לתעשייה, על-ידי מתן מעמד של 'מפעל מאושר' לתוכנית השקעות למפעל" ובלבד ש-25% או יותר מכלל הכנסתו בשנת המס "הן מכירות בשוק מסוים המונה 12 מיליון תושבים לפחות" – דהיינו ייצוא לארץ גדולה יותר מישראל. הזכאות לקבלת מעמד של מפעל מאושר היא באזור א' בלבד. (לרשימת היישובים באזורי עדיפות ר' נספח).

בעקבות המשבר הכלכלי העולמי, ובהתאם להחלטות ממשלה משנת 2009, גיבש משרד התמ"ת "מסלולי סיוע שונים, על מנת לעודד השקעות במשק וקליטת עובדים נוספים" בשוק העבודה (אתר משרד התמ"ת). לדברי משרד התמ"ת, "הושמו דגשים על העלאת שיעור הצמיחה באזור הפריפריה ועל עידוד ליצירת משרות בשכר גבוה באזורי הפריפריה, באמצעות סיוע למשקיעים המעוניינים להקים או להרחיב מיזמים בשכר גבוה באזורי פריפריה או להעתיק לפריפריה" (שם).

המסלולים העיקריים הם מסלול המענקים ומסלול התעסוקה. בשני המסלולים יחד השקיע מרכז ההשקעות בשנת 2010 כ-1.6 מיליארד ש"ח.

מסלול המענקים

במסלול המענקים, ניתנו בשנת 2010 שני מענקי ענק לחברות היי-טק, אחד לחברת אינטל בקריית גת, בסך 740 מיליון ש"ח ואחד לחברת טאוור במגדל העמק, בסך 150 מיליון ש"ח. מענקים ניתנו ל-173 מפעלים נוספים בעלות כוללת של כ-531.5 מיליון ש"ח. מענקים אלה הביאו להעסקה של 3,695 עובדים ועובדות.

שאלנו את אנשי מרכז ההשקעות, מהי התפלגות העובדים החדשים לפי מגדר ולפי לאום ונענינו כי הם אינם מפלחים את הנתונים לפי קטגוריות אלה. באשר לבעלים ולמנהלים של החברות הזוכות במענקים, אין אוספים מידע על אודות השתייכותם המגדרית או הלאומית.

מסלול התעסוקה

למסלול התעסוקה, שמטרתו לתרום להגברת התעסוקה והשכר, חמישה תת-מסלולים: כללי, יהודה ושומרון, מיעוטים, חרדים ומוגבלים. בשנת 2010 ניתן סיוע ל-181 חברות בעלות כוללת של כ-166 מיליון ש"ח. הסיוע הניב תוספת של 4,137 עובדים. כאמור, מפלח מרכז ההשקעות את נתוני העובדים החדשים לפי תת-מסלול:

מוגבלים	יו"ש	חרדים	מיעוטים	כללי
38	105	707	1,026	2,261

להפתעתנו, אין רישום של העובדים והעובדות החדשים לפי מגדר. הדבר מעורר תמיהה עקב העובדה שנושא המגדר רלבנטי מאוד לבעיות התעסוקה בכלל ובמגזר החרדי ובמגזר הערבי בפרט. בקרב הערבים, שיעור ההשתתפות בשוק העבודה של הגברים, 59.9%, קרוב לזה של גברים יהודים (62.4%). במילים אחרות, הבעיה של העדר הזדמנויות תעסוקה היא בעיה שמאפיינת במיוחד את הנשים הערביות; שיעור השתתפותן עומד על 22.5%, לעומת

מפעלים שזכו למענק במסלול התעסוקה, 2010

שכר ממוצע פחות מ־5,500 ש"ח לחודש

לפי סדר עולה בטור השכר הממוצע של העובדים החדשים

שם התאגיד	מסלול	תוספת עובדים	שכר ממוצע של העובדים החדשים
מתפרת צפון	מיעוטים	70	3,850
סזן קוניקשין	מיעוטים	20	3,953
פוקסקום	מיעוטים	30	3,953
בריימטקס	מיעוטים	13	4,192
א.ח. הדיל	מיעוטים	5	4,200
מילגה	מיעוטים	8	4,250
תפילין לישראל שיווק סת"ם	חרדים	10	4,300
תמנע מוליכים	מיעוטים	7	4,343
סיטיבוק סרביסים	חרדים	20	4,500
מאגליין	מיעוטים	10	4,500
שלגל	חרדים	30	4,516
מדיסים	מיעוטים	29	4,534
א.ב. שירותי תעופה	מיעוטים	18	4,583
כל יכול מוקד טלפוני	מוגבלויות	26	4,805
נאנו לוחות חשמל	מעוטים	5	4,840
קארוט	מיעוטים	66	4,851
מ.א.ר.ע. משטחים	מיעוטים	9	4,933
אורדע תעשיות 1069	מיעוטים	10	5,000
מאפיית כוכב העמק	מיעוטים	5	5,000
מ.ג.ע.ר. מרכז גבוה ממוחשבת	חרדים	46	5,034
טלאול קונטקס	פריפריה	60	5,200
בזק און ליין	חרדים	25	5,286
מאפיית הכפרייה	מיעוטים	12	5,300
טלאול קונטקס סנטר	פריפריה	50	5,300
נט סורס	חרדים	24	5,317
סטאר גלאס	מיעוטים	15	5,320
א.ע.הורוביץ ניהול ואחזקות	חרדים	60	5,371
ערב קרייר	מיעוטים	10	5,425

מקור: רשימת מקבלי סיוע שהתקבלה ממרכז ההשקעות.

58.8% אצל נשים יהודיות (הלמ"ס, שנתון סטטיסטי 2011). אחד היעדים של משרד התמ"ת היא הגברת שיעור התעסוקה של נשים ערביות.

במקרה של החרדים, העניין העיקרי של משרד התמ"ת הוא בהגברת שיעור התעסוקה של גברים חרדים, היות והשתתפותן של נשים חרדיות בשוק העבודה גבוהה מזו של גברים חרדים.

לפנינו מקרה מובהק של צורך לאסוף נתונים מפולחים לפי מגדר. ללא פילוח מגדרי, אין משרד התמ"ת יכול לבחון באיזו מידה הוא משיג את יעדיו: להעלות את שיעור התעסוקה של נשים ערביות ושל גברים חרדים. מובן שתוספת משרות לגברים ערבים ולנשים חרדיות מהווה אף היא תרומה לעובדים ולעובדות החדשים ולכלכלת ישראל, אולם מיקוד הבעיה של השתתפות נמוכה בשוק העבודה אינו בעובדים ובעובדות האלה.

מרכז ההשקעות ערך חישוב של השכר הממוצע של העובדים החדשים לפי מסלול; התוצאה לשנת 2010 היא כדלקמן (שם המסלול מתייחס לעובדים החדשים, לא לבעלות של המפעל):

כללי	מיעוטים	חרדים	יו"ש	מוגבלים
9,768 ש"ח	7,070 ש"ח	6,818 ש"ח	6,341 ש"ח	6,016 ש"ח

הנתונים מצביעים על פערי שכר ניכרים בקרב העובדים החדשים שהתקבלו לעבודה בזכות הסיוע של מרכז ההשקעות במסגרת מסלול התעסוקה. להלן רשימת מפעלים שבהם השכר הממוצע של העובדים החדשים נמוך מ־5,500 ש"ח לחודש, ולאחריה רשימת מפעלים שבהם השכר הממוצע של העובדים החדשים 10,000 ש"ח לחודש או יותר.

מפעלים שזכו למענק במסלול התעסוקה, 2010

שכר ממוצע 10,000 ש"ח ומעלה
לפי סדר עולה בטור השכר הממוצע

שם התאגיד	מסלול	תוספת עובדים	שכר ממוצע
החברה להזזת הרים	חרדים	25	10,000
שמואל מאיר ובנו סחר	אזור פיתוח א'	36	10,378
אפסיידר	פריפריה	20	10,500
איי רוקס מוצרי תוכנה	חרדים	14	10,614
אופיר אופטרוניקה	פריפריה	33	10,659
יוניטסק	חרדים	8	10,750
טבע תעשיות פרמצבטיות	פריפריה	16	10,800
אס.קי. מתכת	מיעוטים	8	10,840
חשמל נצרת מלאכה ומסחר	מיעוטים	8	11,875
טבע תעשיות פרמצבטיות	אזור פיתוח א'	116	12,500
ג'י איצ' אפ קפיטל	מעטים	15	12,607
ספירל סולושנס	פריפריה	12	13,465
חיפה כימיקלים דרום	פריפריה	45	13,688
ג.ס.ט.ס. גליל סופטוור אנג טכנולוגי סרוויס	מיעוטים	75	14,000
אנ סי אס (נצרת פתרונות ממוחשבים)	מיעוטים	10	14,333
קלאיטנכור אינטגרייטד מטרולוגי	אזור פיתוח א'	27	14,450
ק ל א טנכור קורפוריישן (ישראל)	אזור פיתוח א'	25	14,460
בי אמ סי תוכנה ישראל	פריפריה	15	14,688
מלאנוקס טכנולוגיות	מיעוטים	10	14,852
מובילאיי טכנולוגיות ראה	אזור פיתוח א'	20	15,000
דור אקולוגיה	אזור פיתוח א'	7	15,083
אינקוור (2010)	פריפריה	19	15,507
אורדיון מדיקל 1987	אזור פיתוח א'	20	15,853
גב מערכות	מיעוטים	20	16,033
גפן – דקל טכנולוגיות	פריפריה	5	16,226
מלאנוקס טכנולוגיות	פריפריה	32	18,759
אנ. די אס טכנולוגיות ישראל	אזור פיתוח א'	78	20,123
בריטסורס תפעול	אזור פיתוח א'	17	21,415
קורן טק	אזור פיתוח א'	7	22,742
ברייט – סורס תעשיות	אזור פיתוח א'	88	24,003
ג.ס.ט.ס. גליל סופטוור אנד טכנולוגי סרוויס	אזור פיתוח א'	8	25,000

מקור: רשימת מקבלי סיוע שהתקבלה ממרכז ההשקעות.

על רקע פערי השכר המתגלים בלוחות הני"ל, השאלה המתבקשת היא מהו השכר הממוצע של הגברים ומהו זה של הנשים – בכל מסלול. על יסוד העיסוק של כל אחת מן החברות אפשר לשער שרבות מאלה המשלמות שכר נמוך, יחסית, מעסיקות בעיקר נשים. דוגמאות מובהקות הן המוקדים הטלפוניים או חברות הטלמרקטינג [כל יכול מוקד טלפוני (4,805 ש"ח), בזק און ליין (5,286 ש"ח), ס. זן קונקשין (3,953 ש"ח), פוקסקום גרוב (3,953 ש"ח), ערב קרייר (5,425 ש"ח)]. תחום אחר שבו השכר נמוך הוא תחום הטקסטיל וההלבשה וגם כאן יש להניח שעיקר המועסקים הן נשים (פריימטקס, מאגליין, קארוט, א.ח. הדיל, מילגה). מנגד, שכר נמוך (4,300 ש"ח) נרשם במפעל "תפילין לישראל שיווק סת"ם" שבו יש להניח שהעובדים הם גברים.

לעומת זאת, בחברות העוסקות בשירותים פיננסיים, שירותי חשבונאות ומוצרי היי-טק, שבהן השכר גבוה יחסית, עיקר המועסקים הם גברים.

כדי לאשש את ההשערות הללו יש לערוך בדיקה מגדרית. בדיקה כזאת הייתה עונה על שאלה נוספת שאין שואלים במרכז ההשקעות, והיא: האם הפעולות הברוכות של המרכז למען הגברת התעסוקה ושיפור השכר מצמצמות את **פערי השכר בין גברים ונשים**, מגבירות את הפערים או אינן משפיעות עליהם כלל?

שאלה מתבקשת נוספת היא מהי החלוקה המגדרית (והלאומית) של הבעלות על החברות שזכו בסיוע במסלול התעסוקה. במילים אחרות, האם הפעולות הברוכות של מרכז ההשקעות מצמצמות את **פערי הכוח הכלכלי בין נשים וגברים** במדינה (ובין היהודים והערבים), מגדילה אותם או אינן משפיעות עליהם כלל.

כאן אנו חוזרים לסוגייה העיקרית. אי אסוף נתונים לפי מגדר נובע מחוסר עניין וחוסר מודעות לרלבנטיות של נתונים אלה. החשיבה הרווחת היא זו הגורסת שנושא השוויון התעסוקתי בכלל והשוויון התעסוקתי בין נשים וגברים בפרט "שייך" לגוף ייעודי כדוגמת הנציבות לשוויון הזדמנויות בעבודה או משרד יועצת ראש הממשלה לקידום מעמד האישה. **לעומת זאת, שיטת הג'נדר מיינסטרימינג גורסת שנושא השוויון התעסוקתי שייך לכל המשרדים ולכל האגפים ושעליו להיות חלק אינטגרלי מהעבודה של כל אנף.**

אין בדו"ח כל מידע על מין המגישים או הזוכים; אין כל מידע על מינם של בעלי החברות, מנכ"לי החברות או מנהלי המו"פ של החברות המגישות בקשות למענקים או הזכות במענקים.

אילו היה מידע כזה, משרד המדען הראשי יכול היה להראות את תרומתו לשילובן של נשים בתחומים הטכנולוגיים השונים ואת תרומתו להגברת הכוח הכלכלי של הנשים במדינה.

לדברי לידיה לזנס, התקציבנית של משרד המדען הראשי, אשר נתבקשה "לחשוב מגדרית" בהקשר של פעילויות משרדה, התחום של מדעי החיים או ביוטכנולוגיה הוא תחום בו קיימת בולטות של נשים. נשים מכהנות גם כמנהלות חברות הזכות במענקים וגם כחוקרות בחברות האלה. לדבריה, התחום של ביוטכנולוגיה גדל מאוד בשנים האחרונות: בשנת 2000 הוא קיבל רק 14% מהמענקים של משרד המדען הראשי וכעת הוא זוכה ל-29% מהמענקים.

גם ד"ר אורנה דר, ראש תחום מדעי החיים במשרד המדען הראשי, "חשבה מגדרית" וסיפרה שרוב הבוחנים בתחום שלה (20 במספר) הן נשים. נשים אלה הן בוגרות מדעי החיים באוניברסיטה (פיסיקה, ביולוגיה, כימיה, רפואה); בנוסף על עבודתן כבוחנות, הן עובדות – או עבדו בעבר – כמנהלות או כמפעלות בחברות עסקיות או באקדמיה.

ד"ר דר וגבי לזנס הן הנשים היחידות בצמרת משרד התמ"ת (דר, 2011). הממצא הזה מביא אותנו לנושא נוסף שראוי לבחון לפי מגדר: מצבת העובדים במשרד התמ"ת, לפי אגף ולפי דרגה. מהתבוננות שטחית נראה שהנשים מאיישות בדרך כלל משרות ניהוליות הקשורות לפעילויות המיועדות לנשים בעוד שהגברים מאיישים משרות ניהוליות הקשורות לתחומים המיועדים לכלל האוכלוסייה. תנאי לשוויון מגדרי הוא הימצאות של נשים בדרגים ניהוליים בכל התחומים.

משרד המדען הראשי

משרד המדען הראשי מקדם השקעות ממשלתיות במחקר ובפיתוח (מו"פ) בתעשייה. משרד המדען הראשי מאשר מענקים הניתנים לתאגידים המגישים בקשה למענק מחקר או מענק פיתוח. לדברי משרד המדען הראשי בדו"ח שלו לשנת 2008 (אתר משרד התמ"ת), הסיבה לפעילותו היא שכוחות השוק מביאים להשקעת-חסר במו"פ על-ידי התאגידים עצמם (ע' 8).

משרד התמ"ת רואה את משרד המדען הראשי כמחולל צמיחה כלכלית. תאגידים יכולים לבקש תמיכה למחקר או לפיתוח והאישור ניתן על בסיס מידת החדשנות של הפרויקט (לזנס, 2011). משרד התמ"ת רואה במענקי המו"פ שלו גם מנוף להעסקת עובדים חדשים. בשנת 2008, תקציב המדען הראשי עמד על 1.65 מיליארד ש"ח: 80% (1.3 מיליארד ש"ח) שימשו למימון שכר עובדי מחקר ופיתוח, "דהיינו העסקה ישירה של כ-15,000 עובדים. מחקרים מצביעים כי על כל עובד מו"פ מועסקים במשך בין 2-3 עובדים אחרים." לפי הערכת משרד המדען הראשי, השקעת המדינה במו"פ בשנת 2008 הביאה לתעסוקה של בין 30,000 ל-45,000 עובדים חדשים (דו"ח המדען הראשי, 2008: 12).

כמו במרכז ההשקעות, גם במשרד המדען הראשי אין אוספים נתונים מגדריים על עובדים חדשים המועסקים בזכות המענקים – ומאותן הסיבות.

בדו"ח של המדען הראשי ניתן למצוא נתונים על אודות הבקשות שהוגשו ואלה שזכו במענקים. בשנת 2008 הוגשו 688 בקשות ומתוכן אושרו 463. יש בדו"ח התפלגות לפי התחום הטכנולוגי:

מענקי המדען הראשי, לפי תחום, 2008

תחום	אחוז המענקים	תחום	אחוז המענקים
תקשורת	33%	אלקטרואופטיקה	4%
מדעי החיים	25%	כימיה	4%
אלקטרוניקה	13%	אחר	11%
תוכנה	10%		

מקור: דו"ח המדען הראשי 2008: 25.

המינהל לפיתוח אזורי

המינהל לפיתוח אזורי תפקידו לעודד פיתוח כלכלי בפריפריה ובאזורי עדיפות לאומית. זאת בשתי דרכים: (1) ניהול הקצאת קרקעות מדינה לבניית מפעלי תעשייה ומלאכה (רק באזורי עדיפות א') או להרחבת מפעלים כאלה (באזורי עדיפות א' וב'); (2) פיתוח תשתיות לאזורי תעשייה חדשים בפריפריה. ההחלטות לגבי מיקום אזורי פיתוח תעשייתיים הן בידי הממשלה. הפיתוח עצמו נעשה על-ידי ארבע חברות מנהלות או (מאז 2007) ישירות על-ידי הרשויות המקומיות. כיום קיימים על הנייר 70 אזורי תעשייה. חלק מאזורי הפיתוח הקיימים ואלה בשלבי התכנון וההקמה נמצאים ביישובים ערביים ודרוזיים: אבו-סנאן, אום אל פאחם, איכסאל, בועיינה נוג'ידאת, ג'וליס, דיר חנא, דליאת אל כרמל, חורה, ירכא, כפר כנא, כפר קאסם, מג'אר, נצרת, סחנין, עילבון, עילוט, ערוער, פקיעין/כסרא, קלנסואה, רהט, רמה-סג'יר, שגב שלום, שפרעם וטמרה. הרבה מהם נמצאים עוד בשלבים הראשונים של הפיתוח.

לדברי מנחם יחזקאלי, סגן מנהל המינהל לפיתוח אזורי, פעולות הפיתוח ביישובים ערביים אינן מצמיחות תעשיינים ערבים: הניצול של קרקע לפיתוח הוא בעיקר למטרת הקמת בתי מלאכה.

הסיבה להיעדר תעשיינים ערביים נעוצה בהיעדר הזדמנויות להצבר הון בידי ערבים אזרחי ישראל (בגלל מצבם הכלכלי-חברתי) ויחסי מימון מוגבלים עם ערבים אזרחי מדינות אחרות, בגלל הקונפליקט הישראלי-פלסטיני. מפעלי תעשייה דורשים השקעה גדולה יותר מבתי מלאכה ובהיעדר הון עצמי או אפשרות למשוך השקעות חוץ, ברירת המחדל היא פיתוח המלאכה.

כפי שאין כמעט תעשיינים ערבים, כך אין גם תעשייניות. השאלה היא האם הכלים העומדים לרשות מינהל הפיתוח האזורי יכולים לשמש גם להגברת הכוח הכלכלי של הנשים.

סוגייה מדוברת מאוד היא השיעור הנמוך של השתתפות נשים הערביות בשוק העבודה (בשנת 2010, 22.5%). הבעיה קיימת הן ברמת משק הבית והן ברמה הארצית. ברמת משק הבית, בדרך כלל לא ניתן לקיים רמת חיים סבירה ללא שני

מפרנסים. ברמה הארצית, השתתפות נמוכה בשוק העבודה משמעה פחות כוח קניה, מחד, ופחות הכנסות ממיסים, מאידך. וכמובן - תת פיתוח של כישורי הנשים עצמן!

דרך אחת להעצים את כוחן הכלכלי של נשים היא לספק להן יותר הזדמנויות תעסוקה בתעשייה. האם אפשר להיעזר בהטבות שמעניק המינהל לפיתוח אזורי לעודד מפעלים המבקשים קרקע לתעשייה ולמלאכה להעסיק נשים – ובשכר טוב יותר מהנורמה הקיימת של שכר נמוך.

האגף להסדרה ולאכיפה של חוקי עבודה

האגף לאכיפת חוקי עבודה מטפל בפניות של עובדים בגין הפרות חוקי עבודה; הוא גם נוקט בפעולות יזומות במטרה לבדוק את מידת הציות לחוקי העבודה במשק. האגף מפרסם לא מעט נתונים על פעילותיו. לפי הדו"ח לשנת 2010, פעולות יזומות ננקטו בסקטורים רבים: מוסכים, שירותי אוכל ומסחר, מטפלות בגני ילדים, מספרות, משחטות במגזר הערבי, אחזקה ושירותים במלונות, מעסיקים של נוער ומשרדי עורכי דין. ניתן למצוא בדו"ח לוחות עם ציון מספר המקרים בהם טיפל האגף במהלך השנה ואופן הטיפול (פתיחת תיק, סגירת תיק, הטלת קנס, הגשת כתב אישום, מתן התראה). לא ניתן למצוא בדו"ח התפלגות לפי מגדר של המתלוננים והמתלוננות, של עובדים ששכרם ותנאי העבודה שלהם נבדקו או של מעסיקיהם (בעלי עסקים ומנכ"לים).

ביקשנו את מר חזי אופיר, מנהל האגף ואת הגב' רותי טיחובר, מרכזת נהלים, "לחשוב מגדרית". ההערה המגדרית העיקרית שהועלתה בראיון: נשים נוטות לא להגיש תלונות: גברים מתלוננים יותר מנשים על הפרת זכויותיהם התעסוקתיות. כאמור, אין אוספים נתונים לגבי מין המתלונן אולם ההתרשמות היא שמעט מאוד נשים מתלוננות.

אילו התנהל רישום של מין המתלונן/ת, לפי סקטור תעסוקתי ולפי חוקי העבודה, יתכן שניתוח התוצאות היה מאפשר התמודדות יעילה יותר עם הפרות. ראוי שגם בפעולות היזומות יירשם מין העובד/ת, מאותה הסיבה.

האגף להכשרה מקצועית

האגף להכשרה מקצועית הוא האגף היחיד המשרת את בני שני המינים אשר אוסף נתונים מפולחים לפי מגדר (וגם לאום) – ובאופן שיטתי. האיסוף לפי מגדר החל בשנות ה־90 ביוזמת נעמי שפר, שהייתה עובדת האגף הממונה על מעמד האישה.

האגף להכשרה מקצועית מסבסד קורסי הכשרה לנוער ולמבוגרים. סבסוד הקורסים למבוגרים הוא אחד הכלים להתמודדות עם האבטלה ועם השכר הנמוך שמקבלים אנשים חסרי מקצוע. התקציב לסבסוד קורסי יום למבוגרים צומצם מאוד בעשור האחרון: ב־2000 הוא עמד על קרוב ל־160 מיליון ש"ח; ב־2010 הוא ירד לכ־61 מיליון ובשנת 2011, ל־44 מיליון. בשנת 2000, השתתפו בקורסי יום למבוגרים שנפתחו באותה השנה כ־38,000 נשים וגברים – ובשנת 2010 פחות מ־5,400. חלקן של הנשים עלה עם השנים ואז ירד מעט. בשנת 2010 נשים היוו 46% ממשתתפי הקורסים למבוגרים. 25% מהמשתתפים היו אזרחים ערבים, ומתוכם, 46% היו נשים. מנתונים שקיבלנו מהאגף להכשרה מקצועית, ניתן ללמוד שהחלק הארי של המשתתפות בקורסי יום למדו תחומים השמורים בעיקר לנשים: מטפלות (539), מינהל (536), טיפוח חן (359), הארחה (241), אופנה וטקסטיל (140) – מקצועות עם שכר נמוך. מעטות יותר למדו מחשבים (70) או חשמל ואלקטרוניקה (64) – מקצועות עם שכר גבוה יותר.

האגף להכשרה מקצועית מקיים גם תוכניות מיוחדות בתחום ההכשרה המקצועית למבוגרים: הכשרה להורים יחידים, הכשרה תוך כדי עבודה, כיתות לימוד עם השמה, הכשרה עסקית וקטגוריה הנקראת "פרויקטים". רוב משתתפי התוכנית להורים יחידים הן נשים: 323 מתוך 338 (כ־96%). בתוכנית הכשרה תוך כדי עבודה, 37% מהמשתתפים הן נשים (33 מתוך 90). כמחצית מהן (17) לומדות תפירה תעשייתית ואחדות לומדות את המקצועות הבאים: ייצור טקסטיל, ייצור אלקטרוניקה, אימות פיתוח של שבבים, פקידות מחסן וטלמרקטינג. לגבי כיתות לימוד עם השמה, נשים מהוות את רוב המשתתפים (78%: 581 מתוך 748). גם כאן, המקצועות הנשיים מככבים: מתוך 581 נשים שלומדות לקראת השמה, 172 לומדות להיות מטפלות במעונות יום; 84 לומדות מינהל משולב ו-56 לומדות הנהלת חשבונות 1+2. שוק העבודה זקוק לעובדות

דוגמא נוספת של מידע התרשמותי קשור למגזר הערבי. לדברי מר אופיר, רוב מקבלי השכר ברמה של פחות משכר מינימום הן נשים ערביות. בין העיסוקים הרלוונטיים לפורעי החוק נוכל למצוא חברות ניקיון ומתפרות. כדי להתמודד עם המצב שבו נשים ערביות אינן מתלוננות, גייס האגף עשר בנות שירות לאומי לקיום פעולות הסברה בקרב עובדות ערביות. הודפסה גם חוברת זכויות בשפה הערבית. אופיר הסביר שהליך הטיפול בהפרות חוק העבודה הוא הליך פלילי, ולכן דרושה עדות. אם הנשים אינן מתלוננות, אין אפשרות לתבוע לדין ולהעניש את מפרי החוק.

האגף מעסיק 40 מפקחים וכ־50 סטודנטים שמסייעים למפקחים. למרות הקריאות החוזרות (שהועלו גם במחאות של קיץ 2011) להעסקת מספר גדול יותר של מפקחים, לנו נראה שהכפלת מספר המפקחים לא תפתור את הבעיה. מה שדרוש הוא פעולות להעלאת התודעה, גם בקרב המעסיקים וגם בקרב העובדות – יחד עם פעולות תמיכה במתלוננות, כדי לשבור את קשר השתיקה וחוסר שיתוף הפעולה מצד הנשים הערביות; לשם כך ראוי לשתף פעולה עם החברה האזרחית בכלל וארגוני זכויות אדם ונשים בסקטור הערבי בפרט.

ראוי להתחיל את הפעולה באיסוף נתונים על אודות הפרות זכויות עבודה לפי מגדר ובפירסומם.

עידוד תעסוקה להורים חד-הוריים, לבני +45 וליוצאי אתיופיה

פעילות זו לא מצוינת בספר התקציב של משרד התמ"ת. לדברי מר דוד שטיינמן, הממונה על תקציבים ותוכניות עבודה במשרד התמ"ת, המימון לתוכניות אלה מתקבל במהלך שנת הכספים. כדי ללמוד על התוכניות, ראינו את גב' ציפי שינקמן, מנהלת התוכניות וגב' קרן סעדון, פרויקטורית.

האחריות לתכניות להורים חד-הוריים (למעשה, חד-הוריות) עברו לאחריותה של גב' שיינקמן בשנת 2009. בניגוד לתוכנית ויסקונסין, התוכניות כאן הן וולונטריות. לפי שינקמן, הכלים של התוכנית כוללים איבחון תעסוקתי, שידרוג תעסוקתי באמצעות הכשרה מקצועית, החזר נסיעות מלא למשתתפות בהכשרה מקצועית, סבסוד מוגבר במעונות יום ובצהרונים לילדי המשתתפות בתוכניות וסל מיוחד להעסקת הילדים בקיץ ובחגים.

התוכנית מיועדת, כמובן, לנשים. לא כך הדבר לגבי התוכנית לבני +45. זוהי תוכנית חדשה יותר והיא כוללת אפשרויות של השלמת השכלה ופיתוח יזמות עיסקית. **אין רישום של משתתפי התוכנית לבני +45 לפי מגדר. אילו היה רישום לפי מגדר, יתכן ומפעילי התוכנית היו מגלים שהמאפיינים של הנשים והגברים שונים ושצרכיהם אף הם שונים.** למשל, יתכן וחלק גדול מהגברים שהתוכנית אמורה לשרת נפלטו ממשרות בכירות. כנגד, יתכן שחלק גדול מהנשים שהתוכנית אמורה לשרת לא עבדו קודם לכן מחוץ לביתן. אזי, יהיה צורך במתן שירותים שונים לגברים ונשים. איסוף נתונים לפי מגדר וניתוח מאפייניהם של בני שני המינים יתרמו ליעילות התוכנית.

עקרון זה תקף גם לגבי תוכניות ליוצאי אתיופיה.

כאלה והתוכניות ממלאות את דרישות השוק. יחד עם זה, ניתן לומר שהנתונים אינם מעידים על ניסיון לתת לנשים כרטיס כניסה למקצועות חדשים המשלמים שכר גבוה.

כיוון שמקצועות הנחשבים למקצועות נשיים כרוכים בשכר נמוך יותר ממקצועות אחרים, נשאלת השאלה האם לא ראוי היה שהאגף להכשרה מקצועית יפעל לצמצום החלוקה המגדרית בשוק העבודה וישתמש בכלים העומדים לרשותו כדי לעודד נשים להירשם ולעסוק במקצועות שבהם השכר גבוה יותר – כמו מחשבים ואלקטרוניקה?

סיכום ומסקנות

מן הראוי שמשדך התמ"ת יתחיל לאסוף נתונים מפולחים לפי מגדר, על מנת שפעילויותיו תהיינה שקופות יותר ועל מנת ששירותיו יתאימו טוב יותר לצרכים של נשים וגברים. בנוסף, החוק גם דורש זאת. סיבה נוספת לאיסוף נתונים לפי מגדר היא התרומה הצפויה להגברת השוויון בין נשים וגברים, על ידי הגברת הכוח הכלכלי של הנשים. מקור הדרישה לאיסוף נתונים לפי מגדר הוא האי שוויון השורר בין גברים ונשים.

משרד התמ"ת מצויד במגוון גדול של כלים; כלים אלה יכולים לשרת את המטרה של העלאת מעמד האישה בישראל. כל שנדרש הוא עניין ומוכנות.

מקורות

האגף לאכיפת חוקי עבודה סיכום שנת 2010.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), שנתון סטטיסטי 2011.
 חסון, יעל, התקציב וחוק ההסדרים לשנים 2011-2012 מנקודת מבט מגדרית, 2011, נשים לתקציב הוגן. לשכת המדען הראשי, "סיכום פעילות שנת 2008" אתר האינטרנט של משרד התמ"ת.
 מרכז ההשקעות, "מצגת נתונים לשר התמ"ת".
 "מרכז ההשקעות", אתר משרד התעשייה המסחר והתעסוקה.

ראיונות

חזי צאיג ואלי גרשנקרין, מרכז ההשקעות, 18.5.2011
 לידיה לזנס, משרד המדען הראשי, 22.6.2011
 דוד שטיינמן, תקציבים ותוכניות עבודה, 22.6.2011
 ד"ר אורה דר, משרד המדען הראשי, 8.8.2011
 חזי אופיר ורית טיחובר, אגף האכיפה, 24.7.2010
 צפי שנקמן וקרן סעדון, 28.8.2011
 מנחם יחזקלי, מנהל פיתוח אזורי, 26.10.2011

נספח 1: תיקון פקודת הסטטיסטיקה

חוק לתיקון פקודת הסטטיסטיקה (מס' 2), התשס"ח-2008*	
תיקון סעיף 4	1. בפקודת הסטטיסטיקה [נוסח חדש], התשל"ב-1972 (להלן - הפקודה), בסעיף 4, אחרי סעיף קטן (ג) יבוא: "(ד) בהרכב המועצה יינתן ביטוי הולם לייצוגם של בני שני המינים, ככל הניתן בנסיבות העניין." אחרי סעיף 7 לפקודה יבוא:
הוספת סעיף 7א	2. 7א. (א) עריכת פעולות סטטיסטיות לפי מין (א) עריכת פעולות סטטיסטיות הנוגעות ליחידים ופרסום תוצאותיהן על ידי הלשכה כאמור בסעיף 7, יכללו התייחסות למין, אלא אם כן קבע הסטטיסטיקן, לעניין מסוים, כי יש טעמים המצדיקים שלא לעשות כן. (ב) הסטטיסטיקן רשאי לקבוע כי עריכת פעולות סטטיסטיות ופרסום תוצאותיהן כאמור בסעיף קטן (א) יכללו התייחסות למין, אף אם אינן נוגעות ליחידים, בעניינים שיש להם השלכות מגדריות. (ג) הלשכה תפרסם, לפחות אחת לשנה, תוצאות של פעולות סטטיסטיות שערכה שיוכלו התייחסות למין. (ד) הסטטיסטיקן יסמך, לאחר התייעצות עם הרשות לקידום מעמד האישה במשמעותה בחוק הרשות לקידום מעמד האישה, התשנ"ח-1998; עובד שיהיה אחראי על יישום סעיף זה, לרבות הכנת הכניות לפעולות סטטיסטיות, פיתוח סיווגים סטטיסטיים ושיתוף פעולה עם מוסדות המדינה בכל הנוגע לעריכת פעולות סטטיסטיות הכוללות התייחסות למין. בחוק שיווי זכויות האישה, התשי"א-1951, אחרי סעיף 236 יבוא: 336. (א) גוף ציבורי העורך דרך קבע איסוף ועיבוד של מידע הנוגע ליחידים, ומפרסמו לציבור במסגרת פרסום כללי שנועד לשמש גם למטרות סטטיסטיות, יכלול בפעולותיו כאמור התייחסות למין; השר או ראש גוף אחר הממונה על הגוף הציבורי (בסעיף זה - הגורם הממונה) רשאי לקבוע, לעניין מסוים, כי יש טעמים המצדיקים שלא לעשות כן. (ב) הגורם הממונה רשאי לקבוע כי איסוף ועיבוד של מידע ופרסומו כאמור בסעיף קטן (א) יכללו התייחסות למין, אף אם אינם נוגעים ליחידים, בעניינים שיש להם השלכות מגדריות. (ג) בסעיף זה, "גוף ציבורי" - משרד ממשלתי, לרבות יחידותיו ויחידות הסמך שלו, רשות מקומית ותאגיד אחר שהוקם בחוק. תחילתו של חוק זה ביום ה' בטבת התשס"ט (1 בינואר 2009).
תיקון חוק שיווי זכויות האישה - מס' 7	3. "איסוף, עיבוד ופרסום של מידע לפי מין על ידי גוף ציבורי" (א) גוף ציבורי העורך דרך קבע איסוף ועיבוד של מידע הנוגע ליחידים, ומפרסמו לציבור במסגרת פרסום כללי שנועד לשמש גם למטרות סטטיסטיות, יכלול בפעולותיו כאמור התייחסות למין; השר או ראש גוף אחר הממונה על הגוף הציבורי (בסעיף זה - הגורם הממונה) רשאי לקבוע, לעניין מסוים, כי יש טעמים המצדיקים שלא לעשות כן. (ב) הגורם הממונה רשאי לקבוע כי איסוף ועיבוד של מידע ופרסומו כאמור בסעיף קטן (א) יכללו התייחסות למין, אף אם אינם נוגעים ליחידים, בעניינים שיש להם השלכות מגדריות. (ג) בסעיף זה, "גוף ציבורי" - משרד ממשלתי, לרבות יחידותיו ויחידות הסמך שלו, רשות מקומית ותאגיד אחר שהוקם בחוק. תחילתו של חוק זה ביום ה' בטבת התשס"ט (1 בינואר 2009).
אהוד אולמרט ראש הממשלה	שמעון פרס נשיא המדינה
דליה איציק יושבת ראש הכנסת	
* התקבל בכנסת ביום שלישי, כ"ב באייר התשס"ח (27 במאי 2008); הצעת החוק ודברי הסבר פרסומו בהצעת חוק הכנסת - 220. מיום י"ז באדר ב' התשס"ח (24 במרס 2008), עמ' 250. 1 דיני מדינת ישראל, נוסח חדש 24, עמ' 500; ס"ח התשל"ח, עמ' 201. 2 ס"ח התשנ"ח, עמ' 171. 3 ס"ח התשי"א, עמ' 248; התשס"ח, עמ' 35.	
ספר החוקים 2155, ח' בסיוון התשס"ח, 11.6.2008	
552	

נספח 2: יישובים באזורי עדיפות לאומית

כפר חיטים	יפית	חמדת	דפנה	גברעם	בוקעאתא	אלון הגליל	אבו ג'ווייעד (שבט)
כפר חנניה	יפעת	חמרה	דקל	גבת	בטחה	אלון מורה	אבו טנאן
כפר חרוב	יפתח	חניתה	דריג'את	גדות	ביר אל-מכסור	אלון שבות	אבו סריחאן (שבט)
כפר יאסיף	יצהר	חנותן	האון	ג'דייה-מכר	ביר הדאג'	אלוני אבא	אבו עבדון (שבט)
כפר יהושע	יקיר	חספין	הגושרים	גדיש	בירייה	אלוני הבשן	אבו עמאר (שבט)
כפר יחזקאל	יקנעם (מושבה)	חפצי-בה	הודיות	גדעונה	בית אל	אלונים	אבו עמרה (שבט)
כפר כמא	יקנעם עילית	חצבה	הוואשלה (שבט)	ג'ולס	בית אלפא	אלי-עד	אבו קוריאנת (יישוב)
כפר כנא	יראון	חצור הגלילית	החזייל (שבט)	גונן	בית ג'ן	אליפז	אבו קוריאנת (שבט)
כפר מימון	ירדנה	חצרים	הושעיה	גורן	בית הגדי	אליפלט	אבו רובייעה (שבט)
כפר מנדא	ירוחם	חרוב (מזרח לכיש)	הזורע	גורנות הגליל	בית הלל	אליקים	אבו רוקייק (שבט)
כפר מסריק	ירכא	חרמש	הזורעים	גזית	בית העמק	אלמגור	אבטליון
כפר מצר	ישע	חרשים	היגוב	גילון	בית הערבה	אלמוג	אביבים
כפר סאלד	יתד	טבריה	הילה	גילת	בית השיטה	אלקוש	אביטל
כפר עזה	כאבול	טובא-זנגרייה	הסוללים	גינור	בית זיד	אמירים	אבירים
כפר קיש	כאוכב אבו אל-היג'א	טורעאן	הר עמשא	גיניגר	בית זרע	אמנון	אבן מנחם
כפר ראש הנקרה	כברי	טייבה (בעמק)	הרדוף	גיתה	בית יוסף	אניעם	אבני איתן
כפר רחזנואלד (זרעית)	כדורי	טירת צבי	הררית	גיתית	בית לחם הגלילית	אסד (שבט)	אבני חפץ
כפר רופין	כוכב השחר	טל-אל	ורד יריחו	גלגל	בית קמה	אעבלין	אבנת
כפר שמאי	כוכב יעקב	טללים	זבארגה (שבט)	גלעד (אבן יצחק)	בית קשת	אעצם (שבט)	אבשלום
כפר תבור	כורזים	טלמון	זיקים	גן נר	בית רימון	אפיניש (שבט)	אדורה
כפר תפוח	כחל	טמרה	זמרת	ג'נאביב (שבט)	בית שאן	אפיק	אדירים
כרכום	כחלה	טמרה (יזרעאל)	זרועה	געתון	בית שערים	אפיקים	אדמית
כרם בן זמרה	כיסופים	טנא	זרזיר	גרופית	ביתר עילית	אפק	אודם
כרם שלום	כישור	טפחות	חבר	ג'ש (גוש חלב)	בלפוריה	אפרתה	אוהד
כרמי צור	כליל	יאנוח-ג'ת	חברון הישוב היהודי	גשור	בן עמי	ארב	אום בטין
כרמיאל	כלנית	יבול	חגי	גשר	בני יהודה	ארגמן	אומן
כרמייה	כמאנה	יבנאל	חד-נס	גשר הזיו	בסמת טבעון	ארז	אופקים
כרמים	כמהין	יד מרדכי	ח'ואלד (שבט)	דבורה	בעינה	אריאל	אור הגנוז
כרמל	כמון	יהל	חוג'יראת (ד'הרה)	דבורייה	בצת	אשכול	אור הנר
לבון	כנף	יובל (כפר יובל)	חולית	דבירה	בקעות	אשבל	אורטל
לביא	כנרת (מושבה)	יובלים	חולתה	דברת	בר יוחאי	אשדות יעקב	אורים
לבנים	כנרת (קבוצה)	יודפת	חוסן	דגניה א'	ברור חיל	(איחוד)	אחוזת ברק
להב	כסיפה	יונתן	חוסנייה	דגניה ב'	ברכה	אשדות יעקב (מאוחד)	אחיהוד
להבות הבשן	כסרא-סמיע	יושיביה	חוקוק	דובב	ברעם	אשחר	אטרש (שבט)
להבים	כעביה-טבאש-	יזרעאל	חורה	דולב	ברק	אשל הנשיא	איבים
לוחמי הגיטאות	כפר בלום	יטבתה	חורפיש	דורות	בת עין	אשלים	איילת השחר
לוטם	כפר ברוך	ייטב	חזון	דחי	גבולות	אשרת	אילון
לוטן	כפר גדעון	יכני	חזן (גבעות חזן)	דייר חנא	גבים	באר חנא	אילת
לימן	כפר גלעדי	יסוד המעלה	חלוץ	דימונה	גבע	באר אורה	אילנייה
לפידות	כפר החורש	יסעור	חלוצית (בני נצרים)	דיר אל אסאד	גבעולים	באר מילכה	אילת
לקיה	כפר הנשיא	יעד	חלוצית (נווה)	דישון	גבעות בר	באר מילכה	איתמר
מבוא דותן	כפר ורדים	יעל	חלמיש	דלייה	גבעת אבני	באר שבע	אכסאל
מבוא חמה	כפר זיתים	יערה	חמאם	דלתון	גבעת אלה	בארי	אל סייד
מבועים	כפר חושן	יפיע	חמדיה	דמיידה	גבעת יואב	בוסתן הגליל	אל-רום
				דן	גבעת עוז	בויעינה-נוג'ידאת	אלומות

נספח 2: יישובים באזורי עדיפות לאומית (המשך)

מבטחים	מסעדה	נבטים	סואעד (חמרייה)	עין תמר	צוריאל	רמות	שילה
מגאר	מסעודין	נהלל	סואעד (כמאנה)	עיר אובות	צורית	רמות מנשה	שכניה
מג'ד אל כרום	אל-עזאזמה (שבט)	נהרייה	(שבט)	עכו	ציפורי	רמות נפתלי	שלוחות
מגדל	מעגלים	נוב	סולם	עלומים	צנדלה	רמת דוד	שלומי
מגדל העמק	מעגן	נווה אור	סוסיה	עלי	צפת	רמת השופט	שמיר
מגדל עוז	מעוז חיים	נווה אטיב	סופה	עלי זהב	קבועה (שבט)	רמת חובב	שמעה
מג'דל שמש	מעון	נווה איתן	סח'נין	עלמה	קדומים	רמת ישי	שמרת
מגדל תפן	מעונה	נווה זוהר	סייד (שבט)	עמוקה	קדמת צבי	רמת מגשימים	שמשית
מגדלים	מעייין ברוך	נווה זיו	סלמה	עמיעד	קדר	רמת צבי	שני
מגיזו	מעיליא	נווה חריף	סמר	עמיעז	קדרים	רנן	שניר
מגן	מעלה אפרים	נופים	סעד	עמיר	קודייראת א-צאנע	רעים	שעב
מגן שאול	מעלה גלבוט	נוקדים	סער	עמנואל	קודייראת א-צאנע (שבט)	רקפת	שעל
מדרך עוז	מעלה גמלא	נורית	ספיר	עמקה	קוואעין (שבט)	רשפים	שער הגולן
מדרשת בן גוריון	מעלה לבונה	נחל עוז	עבדון	ענב	קורנית	רתמים	שפר
מולדה	מעלה עמוס (מיצד)	נחליאל	עברון	עפולה	קטורה	שאר ישוב	שפרעם
מולדת	מעלה שומרון	נחף	ע'ג'ר	עפרה	קלחים	שבי ציון	שרונה
מוקייבלה	מעלות-תרשיחא	נטועה	עדי	עראבה	קליה	שבי שומרון	שריד
מורן	מפלסים	נטור	עוזייר	עראמשה	קלע	שבלי-אום אל-גנם	שרשרת
מורשת	מצובה	ניין	עומר	ערב אל נעים	קצר א-סר	שגב	שתולה
מזרע	מצפה	נילי	עוקבי (בנו עוקבה)	ערד	קצרון	שגב-שלום	תאשור
מזרעה	מצפה אביב	ניצן ב' (יישוב התנתקות)	(שבט)	ערעה-בנגב	קריית ארבע	שגור	תדהר
מחולה	מצפה יריחו	ניצנה (קהילת חינוך)	עוז	עתניאל	קריית נטפים	שדה אילן	תובל
מחניים	מצפה נטופה	ניצני סיני	עטאזונה (שבט)	פארן	קריית שמונה	שדה אליהו	תומר
מטולה	מצפה רמון	ניר דוד (תל עמל)	עטרת	פדואל	קרני שומרון	שדה אליעזר	תושייה
מיטב	מצפה שלם	ניר יפה	עידן	פדויים	קשת	שדה בוקר	תל יוסף
מיצר	מרגליות	ניר יצחק	עילבון	פורייה - כפר עבודה	ראמה	שדה יעקב	תל עדשים
מירב	מרום גולן	ניר משה	עילוט	פורייה - נווה עובד	ראס אל-עין	שדה נחום	תל קציר
מירון	מרחב עם	ניר עוז	עין אל-אסד	פורייה עילית	ראש פינה	שדה נחמיה	תל שבע
מיתר	מרחביה (מושב)	ניר עם	עין גב	פטיש	רבבה	שדה ניצן	תל תאומים
מכורה	מרחביה (קיבוץ)	ניר עקבא	עין גדי	פלך	רביבים	שדה צבי	תלם
מכחול	מרשם	נירים	עין דור	פני חבר	רביד	שדי אברהם	תלמי אליהו
מכמנים	משאבי שדה	נירן	עין הבשור	פסגות	רגבה	שדי תרומות	תלמי בילו
מלאה	משגב עם	נס עמים	עין המפרץ	פסוטה	רהט	שדמות דבורה	תלמי יוסף
מלילות	משדה	נעלה	עין הנציב	פעמי תשז	רוויה	שדמות מחולה	תמרת
מלכייה	משואה	נעמה	עין העמק	פצאל	רוח מדבר	שדרות	תפרח
מלכישוע	משכיות	נצאצרה (שבט)	עין השופט	פקיעין (בוקיעה)	רוחמה	שובה	תקומה
מנוף	משמר הירדן	נצרת	עין השלושה	פקיעין חדשה	רומאנה	שובל	תקוע
מנות	משמר הנגב	נצרת עילית	עין זיוון	פרוד	רומת הייב	שומרה	תראבין א-צאנע
מנחמיה	משמר העמק	נתיב הגדוד	עין חצבה	פרזון	רועי	שומריה	(שבט)
מנרה	מתת	נתיב הגדוד	עין חרוד (איחוד)	פרי גן	רותם	שוקדה	תרבין א-צאנע
מנשית זבדה	נאות גולן	נתיב העשרה	עין חרוד (מאוחד)	צאליים	רחוב	שורשים	תרבין א-צאנע (יישוב)
מסד	נאות הכיכר	נתיב השיירה	עין יהב	צביה	ריחאנייה	שזור	
מסדה	נאות מרדכי	נתיבות	עין יעקב	צבעון	ריחן	שחרות	
מסילות	נאות סמדר	סאסא	עין מאהל	צוחר	ריינה	שיבולים	
מסלול	נאעורה		עין קנייא	צופר	רימונים	שיטים	
				צוקים	רם-און	שייח' דנון	

**This publication was made possible thanks to the support
and partnership of the following organizations:**

Heinrich Boell Stiftung, European Union and The Hadassah Foundation

The document itself was produced with the financial assistance of the Heinrich Boell Stiftung and the European Union. However, the contents of this document are the sole responsibility of the Adva Center and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the partner organizations.

The Hadassah Foundation awarded seed money to the Women's Budget Forum and has provided support ever since. However, it bears no responsibility for the contents of this document.

THE HADASSAH
FOUNDATION

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
ISRAEL